

KS. JAKUB NAGI

MANIPULACJA JAKO NARZĘDZIE DEZINFORMACJI

W podejściu do tematu mediów, posługiwania się mediami i korzystania z nich istotne jest uświadomienie sobie również zagrożeń, jakie mogą spotkać tych, którzy są odbiorcami przekazów medialnych. Niewątpliwie ważnym aspektem w świecie współczesnych form wzajemnego komunikowania jest świadomość występowania w nich problemu manipulacji. Temu tematowi autor poświęci niniejszy artykuł, w którym najpierw podejmie próbę zdefiniowania pojęcia manipulacji, następnie zaprezentuje wybrane techniki manipulacji w mediach i wreszcie ukaże sposoby obrony przed manipulacją.

Definicja manipulacji

Termin „manipulacja”, który pochodzi z języka łacińskiego (*manipulus*), oznacza naręczę, wiązkę. Według *Słownika języka polskiego*, pierwsze znaczenie omawianego wyrazu oznacza wykonywanie precyzyjnych czynności ręcznie lub za pomocą narzędzia trzymanego w ręku. Natomiast inna definicja mówi, że jest to wykorzystywanie jakichś okoliczności, naginanie lub przeinaczanie faktów, w celu udowodnienia swoich racji lub wpływania na cudze poglądy i zachowania¹.

KS. MGR LIC. JAKUB NAGI, kapłan diecezji rzeszowskiej, student dziennikarstwa i komunikacji społecznej w Wyższej Szkole Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu i doktorant na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Kontakt: jnagi@wp.pl

1. *Słownik języka polskiego* PWN, Red. E. Sobol, Warszawa 2002, s. 435.

Warto również przywołać, nacechowaną ideologicznie, definicję manipulacji, która pochodzi z książki rosyjskiego autora Borysa Biessonowa. Według niego „manipulacja jest więc ukierunkowanym systemem ideowo-psychologicznego urabiania mas pracujących, permanentnie wprowadzanym przez burżuazję imperialistyczną w drodze wtłaczania do świadomości tych mas różnego rodzaju mitów, iluzji i przesądów po to, aby zahamować rozwój klasowej, własnej świadomości mas ludowych, aby przeszkodzić im w uświadomieniu sobie własnych podstawowych interesów”².

Termin manipulacja rozumiany jest różnorodnie, toteż Jerzy Bralczyk podkreśla, że „niemal wszystko, co mówimy i piszemy, może być przez niezyczliwych nam słuchaczy i czytelników uznane za manipulacyjne. Wiele zachowań językowych osób, którym nie jesteśmy skłonni wierzyć i ufać, możemy podejrzewać o manipulację. Manipulacja dotyczy przede wszystkim nie środków, lecz relacji między nadawcą i odbiorcą, choć ujawniać się może w konkretnych zachowaniach”³.

Problematykę manipulacji rozwija w swoich opracowaniach ks. bp Adam Lepa, który w opracowaniu *Świat manipulacji*, podaje definicję podanego wyżej terminu. Otóż, manipulacja to „celowe i skryte działanie, przez które narzuca się jednostce lub grupie ludzi fałszywy obraz pewnej rzeczywistości”⁴. Po podaniu definicji autor zaznacza, że w tym zjawisku, jakim jest manipulacja, jej inicjatorzy skupiają się na jakimś wycinku rzeczywistości. Przedmiotem ich działania nie jest wszystko, co wokół, ale dany fragment, na którym się koncentrują i wobec którego prowadzą działania manipulatorskie. Jako przykład podano tego rodzaju działania wobec Kościoła katolickiego, gdy manipulatorzy zniekształcają wizerunek papieża, by obniżyć jego autorytet w świecie. Rzeczą się podobnie w odniesieniu do innych ludzi, autorytetów, grup społecznych, którzy mogą być przedmiotem zainteresowania manipulatorów⁵.

Z powyższej definicji można wywnioskować, że celem, do którego wiedzie manipulacja, jest doprowadzenie odbiorcy do takiego momentu, czy do takiej decyzji, by podjęte przez zmanipulowanego działanie było zgodne z wolą

2. I. Kamińska-Szmaj, *Propaganda, perswazja, manipulacja – próba uporządkowania pojęć*, w: *Manipulacja w języku*, red. P. Krzyżanowski, P. Nowak, Lublin 2004, s. 22.
3. J. Bralczyk, *Manipulacja językowa*, w: *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków 2000, s. 249.
4. A. Lepa, *Świat manipulacji*, Częstochowa 2011, s. 23; por. H. Luthe, *Co to jest manipulacja?*, „Concilium” 1971, nr 1/10, s. 217–228.
5. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 24; por. T. Garret, *Manipulacja a środki masowego przekazu*, „Concilium” 1971, nr 1–10, s. 248–254.

manipulatora; może ono nawet być sprzeczne z dobrem osobistym odbiorcy⁶. Na poszczególne etapy działań manipulatorskich według Pawła Znyka składają się następujące elementy:

1. Odbiorca przyjmuje spreparowaną informację, która jest mu podawana. Ta informacja zostaje uprzednio wpisana poprzez sugestię w nieświadomość osoby manipulowanej.
2. Osoba jest przekonana o prawdziwości spreparowanych informacji, potwierdzonych przez świadome myślenie i logicznie uzasadnionych. Informacja z nieświadomości przechodzi do świadomości odbiorcy.
3. Na tym etapie osoba manipulowana przyjęła motywację zewnętrzną, a także, poprzez emocje, umocniła się w tej decyzji. To zaś wpływa na wybór strategii postępowania odbiorcy, który wcześniej otrzymał informacje spreparowaną.
4. Ostatni etap jest wynikiem poprzednich działań. Odbiorca manipulacji podejmuje decyzję, która jest zgodna z założeniem manipulatorów. Zmanipulowany wykonuje szereg działań, które są zgodne z wolą nadawcy komunikatu i dla niego korzystne⁷.

Charakterystycznymi elementami manipulacji są właściwości, które określają ją jako planowana i skryta. By manipulacja była skuteczna, musi być odpowiednio zaplanowana, nie może to być działanie przypadkowe, czy spontaniczne. Manipulatorzy od początku kierują się specjalnie przygotowanym planem działania, by osiągnąć skutecznie powzięte zamiary. Niejednokrotnie w tym procesie zaangażowanych jest wiele osób, a nawet całe zespoły, które opracowują strategię, by obmyślić wszelkie szczegóły, dobrać odpowiednie techniki, zaplanować kampanie propagandowe i ich dokładny przebieg⁸.

Proces manipulacji jest zaplanowany i przebiega w sposób skryty. Skrytość dotyczy przede wszystkim celów, które są założone przez nadawców. Jak podkreśla biskup Lepa, skrytość jest tą cechą manipulacji, która w największym stopniu decyduje o jej skuteczności. Sprawia ona, że adresat manipulacji nie jest w stanie jej odkryć w swoim środowisku, a zwłaszcza dostrzec jej mechanizmów. Dzięki tej cesze, proces manipulacji może zakończyć się dla manipulatorów sukcesem i osiągnięciem oczekiwanych efektów⁹.

6. P. Znyk, *Od komunikacji do manipulacji. Mechanizmy wywierania wpływu*, Kežmarok 2008, s. 41; por. E. Bone, *Manipulacja człowiekiem*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 1984, nr 2, s. 149–153.

7. P. Znyk, *Od komunikacji do manipulacji*, s. 42; por. T. Garret, *Manipulacja a środki masowego przekazu*, s. 248–254.

8. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 25–26; por. H. Luthe, *Co to jest manipulacja?*, s. 217–228.

9. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 25–26; por. Z. Chlewiński, *Ingracjacja czyli „dobrowolny przymus”*. Szkic psychologiczno-etyczny., „*Ethos*” 1992, nr 2–3/18–19, s. 203–214.

Należy zaznaczyć, że tym, co tworzy manipulację, jest słowo i obraz. Te dwa elementy w swojej uniwersalności sprawiają, że specyficzne ich wykorzystanie przyniesie pożądaną przez manipulatorów efekt. W kwestii słowa Janina Puzynina wyróżnia dwa znaczenia manipulacji. Pierwsze, w szerszym aspekcie, oznacza manipulację, która dokonuje się za pośrednictwem tekstów i wówczas występuje jako kłamstwo, kamuflaż, demagogia. Zaś węższe oznacza manipulację, która dokonuje się przez cechy danych wyrazów czy struktury gramatycznej, a nie przez treści, które się w nich zawierają¹⁰. W tym kontekście bp Lepa zaznacza, że dużą rolę odgrywają również cechy języka, czy środki językowe, sprawiające, że adresat odbiera przekaz w sposób wieloznaczny, mętny i drogą skojarzeń, których oczekuje nadawca¹¹.

Obok słowa, drugim tworzywem manipulacji jest obraz. Nowoczesne technologie, dostępne w świecie mediów, pozwalają na szerokie możliwości wykorzystania obrazu¹². Powszechnie uznane jest przekonanie, że dzisiejszy człowiek, to człowiek obrazu, czyli taki, dla którego pierwszorzędna jest rzeczywistość związana z ikonosferą. Twierdzi się, że media audiowizualne, ze względu na dominującą rolę obrazu, są najbardziej manipulatywne. Dlatego też stosowanie nowoczesnych rozwiązań i technik w przekazywaniu słowa i obrazu sprawia, że możliwości wpływu manipulatorów zwiększają się, a ich skuteczność rośnie¹³.

Warto podkreślić, że przedmiotem manipulacji może być dowolna rzeczywistość, o której wyborze decyduje interes manipulatora. Jak podkreślają Marek i Wojciech Wareccy, najbardziej zmasowane są oddziaływania ekonomiczne, czyniące z odbiorców konsumentów lub niewolników. Widać to między innymi w przestrzeni związanej z handlem, gdzie można spotkać wielu specjalistów od reklamy i marketingu, których zadaniem jest takie pokierowanie klientem, żeby zakupił produkt czy usługę przez nich oferowaną. Specjaliści twierdzą: „Każda puszka towaru jest ich potencjalną bronią, a polem walki jest twój umysł. Zresztą w dzisiejszych czasach polityków sprzedaje się bardzo podobnie, jak buty czy proszek do prania, więc wyraźna granica powoli się zaciera”¹⁴.

Jest rzeczą trudną, wyliczenie obszarów manipulacji, ale bez wątplenia do zasadniczych rzeczywistości, gdzie można spotkać się z tym zjawiskiem, należą polityka, konsumpcjonizm, ale również obszary związane z wiarą chrześcijańską. To prowadzi do stwierdzenia, że nie ma w zasadzie pola, gdzie nie

10. J. Puzynina, *Słowo „manipulacja” w języku polskim*, w: *Język wartości*, Warszawa 1992, s. 218.

11. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 30.

12. F. D’Almeida, *Manipulacja*, Gdańsk 2005, s. 49–51.

13. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 31–32; por. H. Luthe, *Co to jest manipulacja?*, s. 217–228.

14. M. Warecki, W. Warecki, *Woda z mózgu. Manipulacja w mediach*, Kielce 2011, s. 25.

występuje potrzeba troski o prawdę, która jest zagrożona przez kłamstwo lub dezinformację. Należy również podkreślić, że media, dysponujące dużymi środkami finansowymi, są skuteczniejsze w doborze metod manipulatorskich, a przez to ich oddziaływanie na odbiorców przynosi zamierzone skutki¹⁵.

Po przedstawieniu rzeczywistości, jaką jest manipulacja, warto krótko uwytknąć jej moralny i pedagogiczny wymiar. Jak podkreśla bp Lepa, manipulacja jest specyficzną formą kłamstwa. Skutkiem działań manipulatorów jest krzywda moralna, którą ponosi odbiorca manipulacji, a która przynosi korzyść nadawcy. Zło moralne zwiększa się, gdy działania związane z manipulacją obejmują szersze kręgi, gdy dotyczą większej liczby ludzi, a nawet, gdy obejmują społeczeństwa. Ważnym elementem zmierzenia się z tym problemem jest podejście pedagogiczne, które pozwoli uwrażliwić potencjalnych odbiorców manipulacji na jej występowanie i takie działanie, które pozwoli skutecznie jej uniknąć¹⁶.

Należy podkreślić, że środki społecznego komunikowania są najważniejszym obszarem działalności manipulatorskich, ze względu na ich dostępność, globalność i szerokie możliwości, które, wraz z ich rozwojem, mogą być wykorzystywane do realizowania własnych interesów nadawców manipulacji.

Techniki manipulacji w mediach

Wiele publikacji dotyczących zjawiska manipulacji podaje stosowane przez nadawców techniki, które służą działaniom przynoszącym negatywne skutki dla odbiorców przekazów medialnych. W tej części autor zaprezentuje techniki, które uporządkował i przedstawił biskup Adam Lepa w swojej publikacji *Świat manipulacji*.

Pierwszą z technik jest fragmentacja. Polega ona na tym, że w sposób wybiórczy przedstawia się w mediach rzeczywistość, której pełen, a zatem prawdziwy obraz, nie jest dostępny dla widza, słuchacza czy czytelnika. W tej technice manipulacji nadawca, opisując jakieś zjawisko, wydarzenie lub osobę, przedstawia tylko te informacje, które są ukazywane odbiorcom, a które mają służyć interesom autorów przekazu. Skutkuje to tym, iż odbiorca ukierunkowuje myślenie i działanie według zamysłu nadawcy¹⁷. W tym sposobie manipulowania bardzo często pomija się najważniejszy dla odbiorcy wymiar prezentowanego przedmiotu. Tę technikę stosuje się często w przygotowaniu

15. Tamże, s. 26.

16. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 33–34; por. T. Garret, *Manipulacja a środki masowego przekazu*, s. 248–254.

17. C. Bertrand, *Deontologia mediów*, Warszawa 2007, s. 98–99; por. E. Bone, *Manipulacja człowiekiem*, s. 149–153.

reklamy, gdzie wybrane walory danego produktu są tak bardzo eksponowane, że zupełnie przysłaniają jego słabe strony. Niejednokrotnie skutkiem stosowania tej techniki manipulacji w środkach społecznego komunikowania staje się dezorientacja społeczeństwa w wielu ważnych sprawach, między innymi w dziedzinie polityki, historii, religii czy spraw narodowych¹⁸.

Kolejną techniką stosowaną w manipulacji jest natychmiastowość informowania. Opiera się ona na dziennikarskiej zasadzie, że informacji nie należy przekazywać szybko, ale jeszcze szybciej. To oznacza, że to centrum przekazujące informację ma większe oddziaływanie na opinię publiczną, które posiada bardziej efektywne środki, do których należą prasa, radio, telewizja i internet. Ta technika jest skuteczna i może prowadzić do tego, że odbiorca przyjmuje informację, ponieważ jest ona podana błyskawicznie, natychmiast po wydarzeniu, a nawet w trakcie jego trwania. Dochodzą do głosu tzw. „informacje z pierwszej ręki”, „z ostatniej chwili”, „na żywo”, „od osoby zbliżonej do...”. Ich świeżość, natychmiastowość staje się dla słuchacza wiarygodnym źródłem. Jednak w takim działaniu również można przekazywaną informację przedstawiać w sposób sprzyjający interesom nadawcy¹⁹.

Natychmiastowe informowanie może być również próbą odciągnięcia uwagi słuchacza, czy widza od innych informacji, które są niewygodne, czy nawet szkodliwe dla danego nadawcy. Jest to skuteczna metoda, ponieważ dla odbiorcy bardziej interesujące jest to, co dzieje „na żywo”, aniżeli to, co aktualne było w zeszłym tygodniu, wczoraj, czy nawet godzinę temu. Błyskawiczne informowanie powoduje u odbiorców obniżenie stopnia wrażliwości²⁰ np. na określony obszar różnego rodzaju wartości. Wielość informacji, które w szybki sposób docierają do adresata, może powodować brak skupienia na ważnych wydarzeniach, istotnych problemach świata, w którym żyją, a które mogą być dla nich istotne. Widać zatem, że ta technika w sposób ukryty ma na celu takie pokierowanie przekazem medialnym, który będzie spełniał konkretne plany nadawcy zmanipulowanego przekazu²¹.

Ta technika związana jest z tzw. wojną informacyjną, polegającą na tym, które centrum informacyjne zwycięży w przekazie danej wiadomości. Można stwierdzić, że jest to „wojna prowadzona bez czołgów i rakiet, ale za to dziesiątkami i setkami specjalistów uzbrojonych w komputery, kamery

18. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 71–72; por. E. Bone, *Manipulacja człowiekiem*, s. 149–153.

19. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 73–74; por. S. Rosik, *Techniki manipulacyjne w aspekcie wymagań moralnych*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1978, nr 25, s. 23–38.

20. P. Znyk, *Od komunikacji do manipulacji*, s. 81.

21. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 74.

i mikrofony. Utożsamia się ją niesłusznie z cyberwojną, niemniej pojęcie to oznacza daleko więcej”²².

Następna technika, którą można wyróżnić w manipulacji, to ingrაცja. Polega ona na tym, iż nadawca w taki sposób kieruje przekazem, że u odbiorcy zdobywa uznanie, akceptację. Skutkuje to tym, iż adresat danej informacji żywi pozytywne uczucia względem nadawcy, a także ma dobre nastawienie do przyjęcia danych wiadomości. Wiążą się z tym również takie działania, które podnoszą atrakcyjność nadawcy, dzięki czemu następuje obudzenie w adresacie, czyli manipulowanym, postawy zaufania i chętnego przyjęcia oferowanego, przekazu, którym jest zakamuflowana, odpowiednio zmanipulowana wiadomość²³.

Technika ingrაცji może być łatwo dostrzegalna w kampaniach wyborczych, w których wizerunek danego kandydata jest medialnie tak ukazany, żeby był przystępny dla odbiorców, mimo iż niejednokrotnie odbiega on od rzeczywistości. Dlatego instytucje, partie czy osoby fizyczne dokładają wszelkich starań, by tak zaprezentować społeczeństwu swojego kandydata, żeby w odbiorze opinii publicznej był tym najlepszym, na którego warto oddać głos w wyborach²⁴.

Biskup Adam Lepa podkreśla, że działania ingrაცyjne w życiu codziennym są nazywane „nadszkakiwaniem”, „podlizywaniem się”, „podkadzaniem”, zaś osobę, która takie zachowania praktykuje, określa się „wazelinierzem”. Wyraża również wniosek, że tę technikę stosują najczęściej osoby, które posiadają niską samoocenę, mają małe poczucie własnej wartości, a także osoby naiwne²⁵.

Kolejną techniką charakterystyczną dla manipulacji jest metoda cliché. Polega, podobnie jak opisana wyżej technika, na wybiórczym traktowaniu przekazywanych treści, ale podejście to dotyczy sądów, które wartościują pewne cechy, postawy, hierarchię wartości czy zachowania. Metodę tę określa się jako „maskujące uproszczenie cech opisu, co sprawia, że deformuje się w ten sposób obraz osoby, ponieważ przedstawia się tylko jej negatywne cechy. Czyni się to w taki sposób, że strona pozytywna przedstawianej osoby jest przysłonięta. Przykładem tego rodzaju manipulacji może być pogardliwy ton w wypowiedzi o danej osobie lub lekceważenie jej. Zaś w manipulacji na większą skalę autorzy wyrażają ogólne sądy, niejednokrotnie brzmiące postępowo i nowocześnie, których celem będzie obniżenie autorytetu np. Kościoła katolickiego, instytucji państwowej czy choćby fundacji charytatywnej”. Jak podkreśla biskup Adam

22. M. Warecki, W. Warecki, *Woda z mózgu*, s. 90.

23. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 76; por. S. Rosik, *Techniki manipulacyjne w aspekcie wymagań moralnych*, s. 23–38.

24. P. Znyk, *Od komunikacji do manipulacji*, s. 77; por. E. Bone, *Manipulacja człowiekiem*, s. 149–153.

25. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 76.

Lepa, ten rodzaj manipulowania sprawia, że „za tego rodzaju stwierdzeniami nie widzi się na ogół intencji manipulatorskich, a ponieważ takie opinie wygłaszane bywają w tonie ostrej krytyki i z zaangażowaniem emocjonalnym, zapewniają przeto dysponentom manipulacji duży stopień wiarygodności, samej zaś technice – znaczną siłę perswazji”²⁶.

Warto przyrzeć się kolejnej technice manipulacji, jaką jest sugestia. Zauważono, że szczególne oddziaływanie w tym względzie spełniają hasła, które sprawiają, że sugestia, a przez to manipulacja, przynosi zamierzone skutki. Wyróżnia się tutaj hasła sugestywne, o charakterze ideologicznym, które między innymi umieszczane są na plakatach, dużych bilbordach przy ulicach lub ruchliwych miejscach. Najczęściej swoją formą i kolorem wyróżniają się spośród innych obiektów na danym terenie. Są również hasła o charakterze politycznym, które wpisują się w prowadzoną przez daną partię polityczną, czy ugrupowanie kampanię wyborczą²⁷.

W mediach można dostrzec silne oddziaływanie na emocje i uczucia. Dotyczy to wszystkich grup wiekowych, ale szczególnie dzieci i młodzieży, szukających różnych wzorców, bohaterów, których mogliby naśladować i odnajdujących ich w mediach. Młody człowiek, otwarty na przyjęcie wzorców osobowych, może ulec sugestii mediów i w ten sposób przyjmuje sposób zachowania danej postaci, jej słownictwo, sposób ubierania się, a także reakcje uczuciowe, czy obierane postawy społeczne²⁸.

Ostatnią techniką wymienioną przez biskupa Lepę jest manipulowanie podświadomością. Ten rodzaj, według niego, jest najbardziej groźną dla osobowości człowieka techniką. Mimo iż pozornie wydaje się, że potrzeba większego wysiłku, by ten proces przeprowadzić, to jednak zapewnia on największą skuteczność działań manipulacyjnych, a ponadto – co dla nadawcy przekazu istotne – dokonuje się to w sposób zupełnie skryty²⁹.

W tego rodzaju technikach dochodzi najpierw do oddziaływania na zmysły człowieka, głównie na wzrok i słuch. Wykorzystuje się tzw. próg absolutny w działaniu danego zmysłu. „Ten próg absolutny stanowi określone minimum pobudzania, jakie przyjmuje organ zmysłowy, aby mogło dojść do doznania zmysłowego. Jeżeli działanie pewnych bodźców zostało celowo ustalone poniżej progu absolutnego, wtedy jednostka nie jest świadoma tych wpływów, choć jej

26. Tamże, s. 78–79; por. S. Rosik, *Techniki manipulacyjne w aspekcie wymagań moralnych*, s. 23–38.

27. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 80–81.

28. D. Maciołek, D. Poleszak, *Wpływ manipulacji medialnej na kształtowanie się tożsamości współczesnej młodzieży*, „Kultura-Media-Teologia” 2014, nr 19, s. 51–52.

29. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 83; por. S. Rosik, dz. cyt., s. 23–38.

wzrok i słuch w jakiś sposób zarejestrował obecność bodźców. Są one wtedy przyjmowane przez podświadomość, magazynowane w niej i wzmacniane. Z czasem mogą doprowadzić do konkretnych zmian w zachowaniu człowieka, zaprogramowanego w scenariuszu dysponentów takiej manipulacji³⁰.

Charakterystycznymi działaniami stosowanymi przez manipulatorów w tej dziedzinie są: „technika wstecznego zapisu” i „technika jednej klatki”. Pierwsza z nich opiera się na specjalnym nagraniu, utrwalonym na torze odwrotnym do tego, który się normalnie odtwarza. Słuch człowieka tego przekazu nie odbiera, ale informacje trafiają do podświadomości, aby wreszcie, poprzez wielokrotne powtarzanie, doprowadzić do określonych w przekazie zachowań. Zaś „technika jednej klatki” polega na tym, iż na taśmie filmowej pośród 25 klatek umieszcza się jedną ze specjalnym zapisem, której treść trafia do podświadomości, gdyż powtarzana jest jeden raz w każdej sekundzie filmu. Choć człowiek nie jest w stanie tego zauważyć, informacje przechwycone przez podświadomość prowadzą do działań, który były założone przez autorów manipulacji³¹. W tej technice wykorzystuje się także treści, które reklamują nowe produkty, a przede wszystkim papierosy i alkohol. Podprogowy przekaz propaguje w swojej treści zażywanie narkotyków, a także zawiera elementy satanistyczne³².

Sposoby obrony przed manipulacją

Po scharakteryzowaniu manipulacji oraz przedstawieniu najważniejszych technik, które są w niej stosowane, warto ukazać też sposoby obrony.

Niewątpliwie wobec tego zjawiska odbiorca przekazu medialnego nie może być obojętny, dlatego potrzeba postawy uważności względem przyjmowanych z mediów treści. Jak podkreśla biskup Adam Lepa, należy przejawiać w stosunku do tego zjawiska postawę sprzeciwu, który przybiera różnorakie postaci: od braku solidarności i współdziałania z manipulatorami, przez wyrażanie krytycznych opinii, aż po formy zorganizowanego protestu³³.

Do sposobów obrony przed manipulacją należy poznanie mechanizmów wywierania wpływu. Wiedza ta pozwoli odbiorcy na zdemaskowanie manipulatorskiego działania, zanim przyniesie ono zamierzone skutki. Poprzez zgłębianie wiedzy w dziedzinie wykorzystywania mediów w procesie manipulacji, adresat będzie ostrożny w przyjmowaniu treści, które są mu proponowane.

30. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 83–84.

31. P. Znyk, *Od komunikacji do manipulacji*, s. 130–131; por. E. Bone, *Manipulacja człowiekiem*, s. 149–153.

32. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 85–86.

33. Tamże, s. 183; por. T. Garret, *Manipulacja a środki masowego przekazu*, s. 248–254.

Chodzi przede wszystkim o znalezienie odpowiedzi na pytanie: Jak oni to robią?, czyli w jaki sposób nadawca komunikatu, przekazu medialnego, może dla własnych korzyści, w sposób planowy i skryty wpływać na adresata, którego wtórne działanie może stać się efektem manipulacji³⁴.

Do sposobów obrony przed manipulacją należy również umiejętność konfrontacji i oceny tego, kto i dlaczego, jest źródłem naszych informacji. Również w tym kontekście należy stwierdzić, czy nadawca danego komunikatu, informacji lub opinii jest źródłem wiarygodnym i miarodajnym w sprawie, co do której się wypowiada. Niejednokrotnie w mediach można spotkać się z sytuacją, gdy opinie, nawet w bardzo ważnych sprawach, wypowiedane są przez ludzi, nie będących ekspertami w danej kwestii, choć może cieszą się uznaniem i są autorytetem w innej dziedzinie, szczególnie sobie właściwej specjalności³⁵.

Kolejna propozycja dla odbiorców mediów, którzy mogą stać przedmiotem manipulacji, to umiejętność krytycznego i aktywnego odbioru mediów. Jak zaznacza Janusz Gajda, z jednej strony jest to związane z wrażliwością emocjonalną, estetyczną, która pozwala odbiorcy przeżyć losy postaci, wzbudzić w sobie uczucie empatii, a także poddać się urokowi piękna. Z drugiej strony jednak ważna jest aktywność intelektualna, która sprawia, że odbiór proponowanych, podawanych przez media treści będzie krytyczny. Czyli będzie prowadził do trafnego interpretowania odbieranych komunikatów, dzięki znajomościom konwencji stylistycznych, odporności na chwytły artystyczne i równego rodzaju zabiegi manipulacyjne. Do ważnych elementów w takim podejściu należy również umiejętność kontrargumentowania i samooceny korzyści wynoszonych z odbioru mediów³⁶.

To krytyczne podejście do korzystania z mediów i ich odbiór jest konieczny, by przeciwstawić się bezmyślnemu uleganiu trendom i modzie, proponowanym w środkach społecznego komunikowania. Jest to również ważne w naśladowaniu ludzi powszechnie znanych, którzy pretendują do miana idoli w sposobie zachowania, ubierania się, mówienia i reagowania na codzienne życiowe sytuacje. Krytyczne podejście do przekazu mediów może pozytywnie wpływać na postrzeganie świata, głębokie patrzenie na drugiego człowieka, a także na propagowanie prospołecznych postaw³⁷.

34. P. Znyk, *Od komunikacji do manipulacji*, s. 13; por. K. Czuba, *Etyczne konsekwencje manipulacji w mass mediach*, w: *Dziennikarski etos*, red. Z. Kobylińska, R. Grabowski, Olsztyn 1996, s. 132–149.

35. M. Warecki, W. Warecki, *Woda z mózgu*, s. 106; por. A. Bogusławski, *Manipulacja i obrona przed manipulacją: sesja na Uniwersytecie Warszawskim 1981*, Warszawa 1984, s. 38.

36. J. Gajda, *Sposoby i zakres manipulacji w mediach a profilaktyka edukacyjna*, w: *Manipulacja-Media-Edukacja*, red. B. Siemieniecki, Toruń 2007, s. 213.

37. Tamże.

Manipulacja w swoim założeniu jest działaniem skrytym, dlatego też kolejnym sposobem obrony przed nią jest ujawnianie działań manipulacyjnych. Należy zatem ukazywać fakty związane z manipulacją, które mogą być obecne w handlu, polityce, a także w stosunkach międzyludzkich. Istnieją różne sposoby ujawniania manipulacyjnych działań, ale warto rozpocząć od tych najprostszych i niewymagających wielkiego wysiłku. Dlatego na początku może to być rozmowa w gronie przyjaciół czy rodziny, ukazująca manipulacyjne zamiary i działania nadawców poprzez media. Dalej mogą to być listy protestacyjne z zebranymi podpisami, które należy wysłać do autorów przekazów medialnych. Wreszcie należy postarać się o wypowiedź publiczną w prasie, radiu, telewizji czy w internecie, by demaskować zmanipulowany przekaz³⁸.

Tego typu działanie nie jest łatwe, ze względu na jeden z efektów działania manipulatorów, którzy starają się, by adresat przekazu odebrał go tak, jakby nie było żadnej manipulacji, lub jakby była ona jedynie wytworem podejrzliwej wyobraźni odbiorcy. To trudne zadanie wymaga odwagi, a także konsekwencji, a przede wszystkim niewycofywania się w obliczu trudności. Warto pamiętać, że wszelkie zabiegi prowadzące do obnażenia manipulacji, są służebne wobec prawdy³⁹.

Aby skutecznie bronić się przez manipulacją w odbiorze mediów, należy również pamiętać, że poszczególne media posiadają specjalistów, których zadaniem jest przekonanie odbiorcy do swoich racji. Niejednokrotnie są to działania, za którymi stoją całe zespoły ludzi, którzy, znając potrzeby człowieka, bazując na podstawowych instynktach, próbują skutecznie wywrzeć na niego wpływ. Warto dodać, że inicjatywy o charakterze manipulatorskim są bardzo dobrze przygotowane i opracowywane. Są również działaniami wymagającymi nierzadko wysokich nakładów finansowych⁴⁰.

Do środków obrony przez manipulacją należy wreszcie solidarność z innymi. Oznacza to, że należy popierać te inicjatywy oraz te osoby, które wyrażają sprzeciw wobec manipulacji. Należy również propagować te programy radiowe, telewizyjne, obecne w prasie czy internecie, które upowszechniają postawę odporności na manipulację. Do tego rodzaju działań mogą należeć między innymi pozytywne opinie odbiorców na temat programu wysyłane do nadawcy, składanie gratulacji czy przyznawanie nagród⁴¹.

38. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 186; por. T. Garret, *Manipulacja a środki masowego przekazu*, s. 248–254.

39. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 187.

40. <https://prezi.com/mqv0b-0amiig/manipulacja-w-mass-mediach-jak-sie-przed-nia-ustrzec/>, (dostęp: 12.04.2019).

41. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 191–192; por. K. Czuba, *Etyczne konsekwencje manipulacji w mass mediach*, s. 132–149; M. Warecki, W. Warecki, *Woda z mózgu*, s. 103.

Pośród sposobów przeciwstawienia się manipulacji ważne miejsce zajmuje zadanie budowania logosfery. W epoce dominującego w mediach obrazu, należy podkreślać wagę, rangę, a także potrzebę słowa. Dotyczy to zarówno słowa mówionego, czytanego, jak również odbieranego i słuchanego za pośrednictwem środków społecznego komunikowania. Należy także starać się o organizowanie spotkań z mistrzami słowa, czyli literatami i osobami, które wysoko cenią sobie wartość słowa. Budowanie logosfery, to też sięganie po słowo drukowane w książkach i prasie, którym można się dzielić z innymi przez przekazywanie wartościowych pozycji kolejnym osobom ze swojego otoczenia. Jak zaznacza biskup Adam Lepa: „Współtworzenie tak pomyślanej logosfery i twórcze uczestnictwo w niej może być wyjątkowo skutecznym środkiem w przeciwstawianiu się manipulacji. Nastąpi to zwłaszcza wtedy, gdy logosfera stanie się również środowiskiem kształtującym myślenie krytyczne w odniesieniu do treści emitowanych przez mass media”⁴².

Zakończenie

Niniejsze opracowanie miało na celu zaprezentowanie zjawiska manipulacji, które w przekazach medialnych jest narzędziem dezinformacji. Zadaniem podjętym przez autora było wykazanie, że pośród tak wielu doniesień prasowych, dostępnych dla każdego człowieka, istnieje wiele takich, które nie są prawdziwe, a co więcej, są kłamliwe i szkodzą osobom i podmiotom, których dotyczą, a także samym odbiorcom czy społeczeństwu. Autor przedstawił również wybrane techniki manipulatorskie, jak również ukazał niektóre sposoby obrony przed manipulacją.

MANIPULATION AS A DISINFORMATION TOOL

Summary

The study is an attempt to describe the phenomenon of manipulation that occurs in the means of social communication. The author presents definitions of the problem demonstrating the most important aspects of the problem. Then he describes the various techniques of manipulation, indicating their presence in the media space. Finally, he shows the selected ways of defense

42. A. Lepa, *Świat manipulacji*, s. 192–195.

against manipulation, the use of which can help in the proper reception of media content. It was also emphasized that manipulation present in the media is a disinformation tool in the hands of manipulators. It serves the interests of those who use it, and through its intentional and secretive actions harms the good both to the recipients of press releases, but also to those whose manipulation concerns.

Słowa kluczowe: manipulacja, dezinformacja, techniki manipulacji, obrona przed manipulacją

Key words: manipulation, misinformation, manipulation techniques, defense against manipulation

BIBLIOGRAFIA

- Bertrand C., *Deontologia mediów*, Warszawa 2007.
- Bogusławski A., *Manipulacja i obrona przed manipulacją: sesja na Uniwersytecie Warszawskim 1981*, Warszawa 1984.
- Bone E., *Manipulacja człowiekiem*, „Studia Philosophiae Christianae” 1984, nr 2, s. 149–153.
- Bralczyk J., *Manipulacja językowa*, w: *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków 2000.
- Chlewiński Z., *Ingracjacja czyli „dobowolny przymus”. Szkic psychologiczno-etyczny.*, „Ethos” 1992, nr 2–3/18–19, s. 203–214.
- Czuba K., *Etyczne konsekwencje manipulacji w mass mediach*, w: *Dziennikarski etos*, red. Z. Kobylińska, R. Grabowski, Olsztyn 1996, s. 132–149.
- D’Almeida F., *Manipulacja*, Gdańsk 2005.
- Gajda J., *Sposoby i zakres manipulacji w mediach a profilaktyka edukacyjna*, w: *Manipulacja-Media-Edukacja*, red. B. Siemieniecki, Toruń 2007.
- Garret T., *Manipulacja a środki masowego przekazu*, „Concilium” 1971, nr 1/10, s. 248–254.
- Kamińska-Szmaj I., *Propaganda, perswazja, manipulacja – próba uporządkowania pojęć*, w: *Manipulacja w języku*, red. P. Krzyżanowski, P. Nowak, Lublin 2004.
- Lepa A., *Świat manipulacji*, Częstochowa 2011, s. 23.
- Luthe H., *Co to jest manipulacja?*, „Concilium” 1971, nr 1/10, s. 217–228.
- Maciołek D., Poleszak D., *Wpływ manipulacji medialnej na kształtowanie się tożsamości współczesnej młodzieży*, „Kultura-Media-Teologia” 2014, nr 19, s. 51–52.
- Puzynina J., *Słowo „manipulacja” w języku polskim*, w: *Język wartości*, Warszawa 1992, s. 218.

Rosik S., *Techniki manipulacyjne w aspekcie wymagań moralnych*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1978, nr 25, s. 23–38.

Słownik języka polskiego PWN, red. E. Sobol, Warszawa 2002.

Znyk P., *Od komunikacji do manipulacji. Mechanizmy wywierania wpływu*, Kežmarok 2008.

<https://prezi.com/mqv0b-0amiig/manipulajca-w-mass-mediach-jak-sie-przed-nia-ustrzec/>, (dostęp: 12.04.2019).